

**ЕКОЛОГІЧНА РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ З ЕЛЕМЕНТАМИ
ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ**

В.Л. Акулєнко, І.В. Мамчук

*Шосткинський інститут Сумського державного університету,
м. Шостка*

У статті досліджено питання екологічної реструктуризації. Визначено роль екологічного менеджменту в системі екологічної реструктуризації. Дано авторське визначення поняття «екологічна реструктуризація».

ВСТУП

В усі часи людина намагалася довести свою зверхність над природою. Підкорюючи дику природу своїй волі, часто забувала про найголовніше - дотримання рівноваги в системі "суспільство - природа".

Відчуваючи себе господарями на Землі, не задумуємося над тим, що природа - непередбачувана. Нехтування основними законами її збереження, недбалість, безгосподарність, забруднення навколишнього середовища врешті - решт може призвести до повного виснаження природних ресурсів та порушення крихкої межі існування людини в нормальному природному середовищі.

На жаль, усвідомлення необхідності дбайливого господарювання, збереження навколишнього середовища, примноження природних багатств прийшло дещо із запізненням.

Людина, "підкорюючи" дику природу своїй волі, відчула себе господарем на планеті. Але усвідомлення процесу дбайливого господарювання, піклування збереження навколишнього середовища, інакше забруднення може призвести до повного виснаження та порушення рівноваги в системі «суспільство-природа», прийшло з запізненням. Усвідомивши, що раціональне природокористування важливе насамперед для нас самих, людське співтовариство змушене було шукати відповідь на питання про необхідну і допустиму міру споживання природних ресурсів.

Слід зазначити, ще в післявоєнні роки вчені констатували таку закономірність: стрімке зростання експлуатації природних ресурсів, необхідне для забезпечення потреб людства, призводить до виснаження або непоправного скалічення лісів, ґрунту, води, атмосфери, навіть до зміни клімату.

Особливо гостро це питання постало в ХХІ столітті, це стосується, зокрема, використання хімічних речовин. Наприклад, на даний час у комерційному обороті знаходиться більш ніж 50 тисяч видів хімічних речовин. Із них більше 5 тисяч мають явні ознаки токсичності, але тільки для 100 таких речовин стало можливим проведення підрахунків конкретної шкоди для здоров'я людини. Небезпека полягає в тому, що багато речовин на перший погляд здаються не шкідливими для природи, і лише згодом з'ясується, що їх нейтралізація і «переробка» - колосальна складність для неї. При цьому немає ніякої гарантії, що вони не є міною сповільненої дії [1].

Сучасний стан економіки на макро- і мікрорівнях характеризується деформованою структурою виробництва, тому одним із стратегічних завдань більш ефективного розвитку виробничого потенціалу є його структурна перебудова. Останню можна здійснювати, з одного боку, за допомогою проведення ефективної політики реструктуризації та санації потенційно конкурентноспроможних підприємств, а з іншого - за допомогою впровадження екологічного менеджменту на підприємствах.

Екологічний менеджмент є управлінням, принципово орієнтованим на формування і розвиток екологічного виробництва та екологічної культури життєдіяльності людини. Це тип управління, побудований на соціально-економічному і соціально-психологічному мотивуванні гармонії взаємовідносин людини з природою [2].

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Наукові дослідження з проблематики екологічного менеджменту проводили вітчизняні і закордонні вчені, зокрема: Гармідер Л.Д., Кислий В.М., Лозановський В., Лук'янихін В.А., Лук'янихіна О.А., Мельник Л.Г., Сабадаш В.В., Теліженко О.М., Яндиганов Я.Я. Вченими проаналізовані основні аспекти екологічного менеджменту на підприємствах: введення екологічного паспорту на підприємстві, проведення екоаудиту, екострахування.

Дослідженнями з проблематики реструктуризації займалися такі вчені: І. Акімова, А. Афонін, Л. Батенко, В. Гейц, Б. Крижановський, В. Леонов, А. Мендрула, В. Москаленко, В. Нестерчук, Г. Савіна, О. Терещенко, Г. Швиданенко, Л. Гоффман, М. Аістова, Л. Белих, В. Логинов, В. Маршев, А. Тутунджян, Р. Фатхутдинов, М. Федотов та ін.

Разом з цим існують невирішені або частково вирішені проблеми раціонального проведення реструктуризації підприємства з урахуванням екологічного менеджменту.

Невідкладними є питання наукового обґрунтування екологічного управління в процесі реструктуризації. Вперше введено поняття екологічної реструктуризації з елементами екоменеджменту.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Процес реструктуризації можна розглядати як спосіб зняття суперечності між вимогами ринку й застарілою логікою дій підприємства. По суті, реструктуризація підприємства трактується як здійснення організаційно-економічних, правових, технічних, екологічних заходів, спрямованих на зміну структури підприємства, управління ним, форм власності, організаційно-правових форм, як здатність привести підприємство до фінансового оздоровлення, збільшити обсяг випуску конкурентоспроможної продукції, підвищити ефективність виробництва. Саме на підприємстві повинен починатися та реалізуватися поетапний процес взаємодії на екосистему (видобуток сировини, її переробка для отримання готової продукції, а також використання її після реалізації в кругообігу природних речовин). Такий процес може супроводжуватися як споживанням ресурсів з екосистеми, так і надходженням у неї відходів, нереалізованої енергії тощо.

Процес взаємодії на екосистему, на сьогоднішній день, не може відбуватися спонтанно, тому слід впровадити заходи, які були б здатні поліпшити екологічну самостійність економічних суб'єктів. Це призведе до забезпечення підприємству «кредиту довіри» в відносинах з усіма зацікавленими в його діяльності сторонами. Такий процес називається екологічним менеджментом.

Метою проведення реструктуризації є створення повноцінних суб'єктів підприємницької діяльності, здатних ефективно функціонувати за ринкової економіки та виробляти конкурентоспроможну продукцію, що відповідає вимогам товарних ринків, ураховуючи екологічний стан навколишнього середовища. Отже, процедуру реструктуризації можна визначити як комплекс заходів, спрямованих на відновлення стійкої технічної, економічної, екологічної та фінансової життєздатності підприємств.

Метою проведення екоменеджменту є управління екологічними характеристиками конкретних суб'єктів екологічно небезпечної діяльності, джерел екологічної небезпеки або окремих природних комплексів [3].

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Система екоменеджменту в Україні визначається, формується і регламентується Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятим ще в 1991 році.

Згідно з економічним словником екологічний менеджмент – система управління навколишнім середовищем (система екологічного менеджменту – СЕМ), частина загальної системи управління, що охоплює організаційну структуру, діяльність із планування, обов'язки, відповідальність, досвід, методи, методики, процеси і ресурси для розроблення, здійснення й аналізу екологічної політики.

На рисунку 1 показано у вигляді схеми етапи впровадження і функціонування системи екологічного менеджменту в процесі реструктуризації [3].

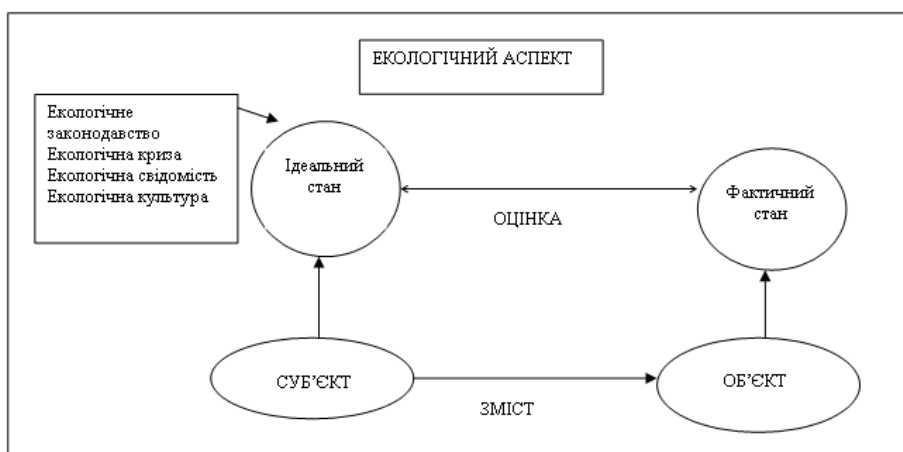

Рисунок 1 – Механізм екологічного менеджменту

Завдання екологічного менеджменту полягає у пошуку нових шляхів і підходів до вирішення екологічних проблем при виробництві продукції.

На думку В.А.Лук'янихіна та О.А. Лук'янихіної, екологічний менеджмент – це система управління діяльності підприємства в тих чи інших її формах, напрямках, сторонах і т.д., які прямо чи непрямо стосуються взаємовідносин підприємства з навколишнім природним середовищем.

Я.Я.Яндиганов розглядає екологічний менеджмент як аналіз, планування, перетворення в життя та контроль за поведінкою природоохоронних заходів з метою досягнення деяких завдань підприємства, а саме: отримання прибутку та його екологічно безпечний розвиток. На думку автора, це вміння приймати ефективні управлінські рішення з метою покращання природоохоронної діяльності підприємств та організацій в конкретній ринковій ситуації.

Гармідер Л.Д., Михальчук Л.В. під екологічним менеджментом розуміють добровільну, ініціативну та результативну діяльність економічних суб'єктів, спрямовану на реалізацію їх власних екологічних цілей, проектів і програм, розроблених на основі принципів екоефективності та екосправедливості.

На відміну від управління, екологічний менеджмент – це ринково орієнтований механізм, а не інструмент державного управління. Метою

екологічного менеджменту є пошук забезпечення найбільш конкурентоспроможних рішень у сфері керування природоохоронною діяльністю [3].

Предметом екологічного менеджменту є природоохоронні та ресурсозбережні напрямки діяльності підприємства, а також виготовлення продукції чи послуг. При цьому метою екологічного менеджменту є мінімізація негативних впливів діяльності на навколишнє природне середовище.

Економічні механізми передбачають елементи державного втручання в ринкове регулювання через платежі за забруднення та штрафи, реалізацію ресурсних квот і «ліцензій на забруднення», надання кредитів як заохочення за економію ресурсів, покриття витрат на амортизацію, скасування субсидій тощо [4].

Щоб підвищити рівень обґрунтованості екологічних рішень, на підприємства вводяться спеціальні природоохоронні або екологічні паспорти, які дозволяють детально проаналізувати екологічну ситуацію, визначити першочергові завдання та їхній вплив на навколишнє середовище.

У 1990 році було прийнято державний стандарт СРСР ГОСТ 17.0.0.04-90 і розроблено методичні вказівки щодо заповнення та ведення екологічного паспорта промислового підприємства (ЕППП). З їхнім використанням протягом двох років було паспортизовано більшість підприємств України. Особливу увагу при цьому приділяли контролю якості заповнення ЕППП, яка через вкрай обмежені терміни проведення цієї роботи і недостатню кваліфікацію більшості її виконавців усе ж залишалася дуже низькою. У статті 24 чинного нині Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» записано: «...ведення екологічних паспортів здійснюється за єдиною для республіки системою в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України». [5]

Екологічний паспорт промислового підприємства (далі-підприємства) - нормативно-технічний документ, що містить дані про використання підприємством ресурсів (природних, вторинних і ін.) і визначення впливу його виробництва на навколишнє середовище. Екологічний паспорт підприємства являє собою комплекс даних, виражених через систему показників, що відображають рівень використання підприємством природних ресурсів і ступінь його дії на навколишнє середовище.

Відповідно до чинного законодавства підприємство в своїй діяльності з використання природних ресурсів і дії на навколишнє середовище, планування і проведення природоохоронних заходів підконтрольне місцевій адміністрації і органам Мінприроди України.

Екологічний паспорт розробляється підприємством за рахунок своїх засобів і затверджується керівником підприємства за узгодженням з місцевими органами влади і територіальним органом Мінприроди України, де він реєструється.

В умовах ринкової форми господарювання система управління повинна забезпечувати нову екологічну політику. Цьому сприяє практика екологічного страхування. Екострахування – страхування відповідальності підприємств за завдані збитки у зв'язку з аварією, технологічним збоєм або стихійним лихом, що призводять до забруднення довкілля [6].

Одним із головних елементів екологічного менеджменту є екологічний аудит. Екологічний аудит – незалежна перевірка господарської діяльності підприємства з метою оцінки її відповідальності природоохоронному законодавству та розроблення рекомендацій щодо зниження фактичного або потенційного екологічного, фінансового та інших збитків і витрат. До функцій екологічного аудиту належить контроль за формуванням екологічних витрат (втрат) за місцем їх виникнення з виявленням

відхилень від нормативів, стандартів, вимог і планових завдань, які регламентують природокористування, а також виявлення екстенсивних та інтенсивних факторів і резервів екологічної діяльності первинних підрозділів [7].

За результатами екологічного аудиту підприємства змогли б розробити довгострокові екологічні програми, які були б подані в зацікавлені органи влади.

Отримання таких матеріалів дозволяло б органам виконавчої влади або органам місцевого самоврядування у подальшому контролювати діяльність підприємств в галузі охорони навколишнього природного середовища та його відродження.

Проведення екологічного аудиту буде сприяти запровадженню єдиної державної політики щодо довгострокових екологічних програм із відтворення екологічного стану навколишнього природного середовища, залучаючи до цього не тільки державні, а в основному недержавні кошти підприємств-забруднювачів.

Запропонована зразкова схема системи еколого-економічних показників може бути основою реалізації стандартної схеми управління екологізацією виробництва промислових підприємств-забруднювачів [2]:

- добір і обробка еколого-економічної інформації;
- аналіз цієї інформації з подальшим розрахунком показників еколого-економічного рівня виробництва за виділеними напрямками;
- розроблення практичних рекомендацій щодо регулювання еколого-економічного рівня виробництва промислових підприємств.

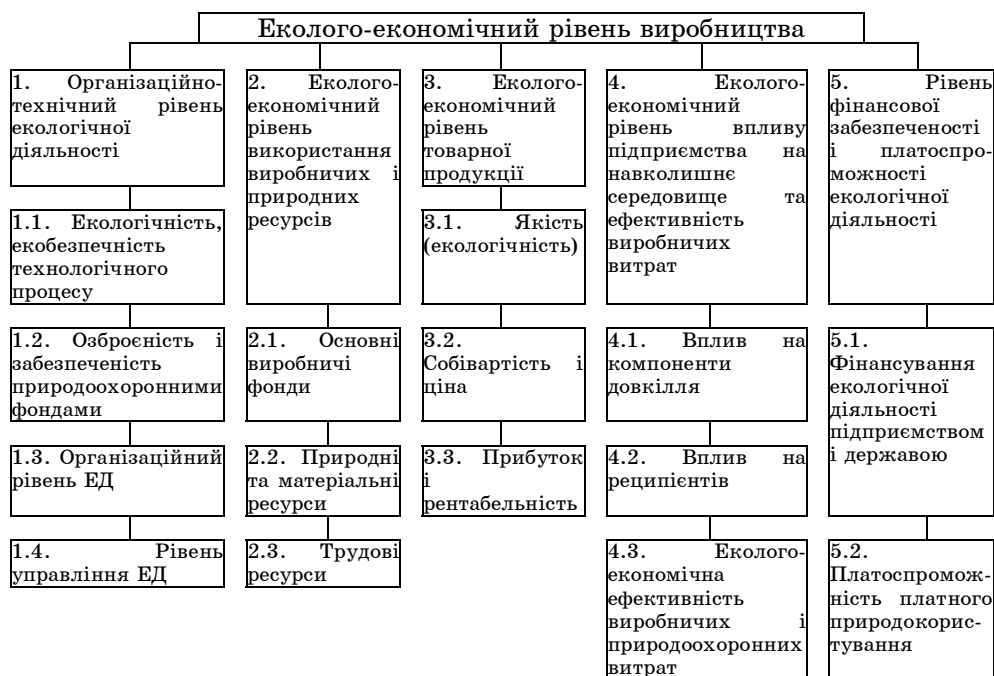

Рисунок 2 – Зразкова схема аналізу еколого-економічного рівня виробництва підприємства як системи еколого-економічних показників [2]

Ця система показників еколого-економічного рівня виробництва враховує основні аспекти природоохоронної діяльності організації і міру впливу на навколишнє середовище виробництва у повному зв'язку з отриманими результатами (собівартість, прибуток та рентабельність).

Дану систему еколого-економічних показників слід використовувати з метою [2]:

- дослідження впливу екологічного чинника на кінцеві виробничі, економічні, фінансові результати виробничо-господарської діяльності;
- загальної, комплексної і деталізованої характеристики еколого-економічного рівня виробництва підприємств у часі;
- регулювання природокористування на основі ретельного врахування екологічного чинника при приватизації державного майна, ціноутворенні, маркетингових дослідженнях, розробленні бізнес-планів і т.ін.
- створення інформаційних систем, призначених для дослідження і регулювання еколого-економічних проблем промислового виробництва.

Таким чином, як мету екологічного аудиту можна визначити вдосконалення виробничо-економічної діяльності підприємств з урахуванням та вдосконаленням економічної, фінансової, технологічної стратегії щодо підвищення рівня екологічності підприємства.

З метою забезпечення екологічної безпеки на підприємстві слід проводити екологічний контроль. Екологічний контроль – регулювання екологічних відносин рівнів управління природокористуванням на підприємстві [6].

Як перехід від адміністративного контролю до заходів економічного впливу, як стимулювання екологічного підприємництва використовується екологічний маркетинг [6].

Екологічний маркетинг забезпечує довгостроковий добробут суспільства із соціальних та екологічних позицій на основі підприємницької діяльності суб'єктів господарювання, у тому числі захист природного навколишнього середовища в процесі виробництва та реалізації товарів та послуг [6].

На думку Л.П. Белих, реструктуризацію промислових та фінансових компаній можна визначити як процес, спрямований на створення умов для ефективного використання всіх факторів виробництва з метою підвищення фінансової стійкості та зростання конкурентоспроможності.

Реструктуризація підприємства спрямовується на вирішення двох основних завдань: по-перше, якнайшвидше забезпечити виживання підприємства; по-друге, відновити конкурентоспроможність підприємства на ринку. Відповідно до цих завдань і розглядають взаємозв'язані форми і види реструктуризації підприємств та організацій.

За оперативної реструктуризації підприємства вирішуються дві основні проблеми: забезпечення ліквідності та суттєве поліпшення результатів його діяльності [8].

Стратегічна реструктуризація підприємства забезпечує довготривалу його конкурентоспроможність. Для досягнення такої конкурентоспроможності необхідне визначення стратегічної мети підприємства, розроблення стратегічної концепції розвитку, а також напрямків та інструментів реалізації цієї мети. Отже, реструктуризації підприємства передуює оцінка його стану.

Організаційно-правовий вид реструктуризації характеризується процесами комерціалізації, корпоратизації, зміни організаційної структури та власника державних підприємств.

Технічна реструктуризація пов'язана із забезпеченням такого стану підприємства, за якого воно досягає відповідного рівня виробничого потенціалу, технології, «ноу-хау», управлінських навичок, кваліфікації персоналу, ефективних систем постачання й логістики, тобто всього того, що дає підприємству змогу виходити на ринок з ефективною, екологічно чистою та конкурентоспроможною продукцією.

Управлінська реструктуризація пов'язана з підготовкою та перепідготовкою персоналу з орієнтацією на конкурентоспроможне функціонування підприємства, зміну його організаційної структури, менеджменту, технологічної, інноваційної та маркетингової політики.

Управління екологічне – це врегульовані правовими нормами суспільні відносини, спрямовані на забезпечення ефективного використання природних ресурсів, дотримання обов'язкових вимог природоохоронного законодавства, розроблення, реалізацію відповідних цілей, проектів та програм.

Природа й міра необхідної реструктуризації залежать від характеру проблем підприємства. Іноді підприємство потребує лише часткової або так званої обмеженої реструктуризації для відновлення економічної та технічної життєздатності. При цьому підприємство встановлює для себе певні стандарти (орієнтири), які є кінцевою метою реалізації відповідного типу реформування. Коли проблеми підприємства є більш суттєвими, тоді підприємство потребує «всебічної» реструктуризації. Очевидно, що цей тип реформування передбачає й фінансову та екологічну реструктуризацію.

«Усебічна» реструктуризація охоплює розроблення нової організаційної структури, відповідної продуктової, трудової, технічної та технологічної політики, зміни в менеджменті, організації тощо.

Екологічна реструктуризація повинна передбачати раціональне використання природних ресурсів, дотримання нормативів шкідливих впливів на навколишнє природне середовище, утилізацію, знешкодження шкідливих речовин і відходів або повну їх ліквідацію, розподіл фінансових ресурсів за пріоритетними екологічними заходами, умови функціонування екосистем для прийняття управлінських рішень щодо екологічної безпеки при виробництві товарів (робіт, послуг).

У процесі обґрунтування видів, форм та ступеня реструктуризації необхідно, насамперед, глибоко проаналізувати техніко-економічну й фінансову ситуацію. Перше питання, на яке необхідно знайти відповідь, - це визначити (встановити) вид продукції, який вироблятиме підприємство після реструктуризації для відновлення свого потенціалу та нормального функціонування. Цьому передують аналіз усіх напрямків діяльності підприємства за критерієм конкурентоспроможності продукції (ціна, якість), ринкової частки, структури витрат і прибутковості.

ВИСНОВКИ

Підприємства, що практикують екологічний менеджмент, теоретично одержують ряд істотних переваг. По-перше, це зниження витрат за рахунок: ресурсо- і енергозбереження; утилізації, продажу побічних продуктів і відходів виробництва; мінімізації плати за ресурси і забруднення навколишнього середовища. По-друге, зростання доходів за рахунок вищих цін на екологічно чисту продукцію; підвищення конкурентоспроможності; створення нових видів продукції. По-третє, сприятливий імідж, здатність до постійного оновлення асортименту продукції, кращі можливості для експорту продукції [9].

Будь-яку стратегію реструктуризації, враховуючи аспекти екологічного менеджменту, треба підсилювати заходами за трьома основними напрямками:

- зменшення витрат і підвищення ефективності виробництва та продуктивності праці, зниження енергоємності виробництва, посилення контролю за якістю продукції (відповідно до стандартів серії ISO 9000);

- модернізація або заміна обладнання (здебільшого модернізація є вигіднішою і за критерієм витрат, і з погляду стратегії розвитку підприємства);

- запровадження нової заощаджувальної технології, доцільність якої має бути ретельно обґрунтована.

Система менеджменту потребує приведення її у відповідність до вимог ринку, вимог гнучкості, оптимальності та інших принципів, що досліджуються у роботі.

Українські підприємства сьогодні переживають глибоку кризу, яка викликана певними об'єктивними і суб'єктивними причинами. Об'єктивними причинами є фактори зовнішнього середовища фірми. Суб'єктивними причинами є внутрішні фактори, пов'язані з орієнтацією підприємства, системою менеджменту, системою постачання, виробництва та збуту, організаційною культурою фірми тощо.

Через процес реформування промисловості, а саме реформування на мікрорівні, вже пройшли колишні соціалістичні країни, що обрали ринкову орієнтацію. Цей досвід є корисним для українських підприємств, але не завжди є можливим для використання. Цікавим є досвід Східної Німеччини, яка реалізовувала програми реструктуризації підприємств за державної фінансової підтримки. Позитивним у цих програмах було саме те, що вони є комплексними, а практика показала, що такий підхід є результативним.

Досвід України є ще дуже бідним з цього питання, оскільки не було жодного прикладу комплексної екологічної реструктуризації підприємства, який би можна було назвати успішним прикладом виходу з кризи, забезпечення конкурентоспроможності та довгострокового розвитку підприємства.

Сподіваємося, що використання передового зарубіжного досвіду, активізація методичних розробок (у тому числі і розробки авторів) допоможуть розвитку української економіки, який можна забезпечити шляхом розвитку і зростання конкурентоспроможності української промисловості.

SUMMARY

ECOLOGICAL RESTRUCTURING IS WITH ELEMENTS OF ECOLOGICAL MANAGEMENT

V.L. Akylenko, I.V.Mamchuk

Shostka Institute of Sumy State University

In the article investigational question of the ecological restructuring. Certainly role of ecological management in the system of the ecological restructuring. Author determination of concept is given «ecological restructuring».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дубас Р.Г. Економіка природокористування: Навчальний посібник. – К.: «МП Леся», 2007. – 448с.
2. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням / За заг.ред. Л.Г.Мельника та М.К.Шапочки: Підручник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 759с.
3. Макарова Н.С., Гармідер Л.Д., Михальчук Л.В. Економіка природокористування: Навч. посібник.- К.: Центр учбової літератури, 2007. – 322с.
4. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: Підручник. – 3-тє вид., випр.і допов. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 367с.
5. Лозанський В. А чи не час згадати про екологічні паспорти? // Дзеркало тижня. – 2006. – №34.
6. Боронос В.М., Мамчук І.В. Еколого-економічний аналіз структуризації показників виробництв // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2006. – № 7.
7. Закон України «Про екологічний аудит» від 24.06.2004 р. № 1862-IV.
8. Бельх Л.П. Реструктуризация предприятий: Учебное пособие. – 2-е изд., доп.и перераб. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 511с.
9. Мамчук І.В. Врахування питань екологічного менеджменту в процесі реструктуризації шкідливих підприємств // Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім.В. Лазаряна. Розділ «Екологія на транспорті»– 2008.–Вип. 23.

Акуленко В.Л., канд. екон. наук, доцент;

Мамчук І.В., викладач

Надійшла до редакції 11 листопада 2008 р.